

להיפגש עם זלדה

יאירה גנוסר

שעה שטלפנתי אל זלדה, עמד שרב בירושלים. בקול איטי ורגוע הציעה זלדה לקבוע את הפגישה ליום המחרת: "בחום אני נטולת חושים" נימקה. המלים "נטולה" ו"חושים" היו זכורות לי כחזון-רוח בשיריה.

שעה שבאתי אל ביתה קדמה פני בחיך, כמתנצלת: "החמסין הזה הורג אותי". אותו עניין — שתי לשונות: "בחום אני נטולת חושים — החמסין הזה הורג אותי". לשון גבוהה-נקיה ולשון דיבור עכשווי, חי, ושתייהן כה רגועות בפיה, ללא שמץ של תחושת ניגוד.

השקט בדירתה של זלדה נראה כבדידות של אדם מבוגר, מופנם, ששני ספריו מוקדשים לקרובים לו ביותר, להורים ולבעל — והם אינם חיים יותר. שתינו יושבות ליד שולחן, הטלפון אינו מצלצל, שלוות אחר הצהריים נעה עם רוח בעץ האורן, הגודש את החלון לקראת ערב ירושלמי.

בחדר הכניסה ניצב ארון ספרים ארוך ונמוך, ספרים רבים מוטלים בתוכו ועליו. לרגע כאילו מפתיע לזהות עליו את כריכת-ספרו של יורם קניוק "סיפורה של הדודה שלומציון הגדולה" (כן, אהבתי את הספר, גם את "חימו, מלך ירושלים"). בחדר בו ישבנו ניצב ארון ספרים נוסף, כעין ארגז ענק מכוסה וילון. עם תנועת הווילון נגלו בו סדרות סדרות של ספרים מכובדי עטיפה כהה, תלמוד וגמרא ופוסקים. ואנציקלופדיה תלמודית עבת-כרכים. "הספרים האלה של בעלי". על ארון נוסף — פמוטות. שפע של פמוטות כסף ("פמוטות הכסף" "פנאי" ע' 27) "הפמוטות של אמי. ירושה". ובכל פינות הבית סדורים עציצים פורחים ופרחים. "את הענף הזה", מראה זלדה על אחד העציצים הגדולים במרפסת, "את הענף הזה הביאה לי רבקה אהרון (סופרת ירושלים — י.ג.) זמן קצר לפני מותה".

אך הנה — השתנות. בתחילה נפתחת כמאליה דלת הכניסה ואשה צעירונת מספרת עם זלדה באירועי הסביבה — מעשה בגנבים שניסו לחדור אותו לילה לקומת-הקרקע "וחשבנו שמגיע אמבולנס". זלדה קצת פאסיבית, אך עונה ושואלת בידידות, והשיחה קולחת, מתמשכת, לא, היא אינה נראית עתה כאדם החי עם עברו ועם הרהוריו. וכמו תפנית מתמשכת בתסריט מחושב — שוב נשמעים קולות, מישוה פותח את מנעול הכניסה וזוג צעיר פורץ ונכנס, מנשק לזלדה במרץ, בשמחה, בגינוני שייכות, שאינה דורשת התנצלות, מראה לה בגאווה תינוק עגול בן חודש "בדיוק" ופונה; מעשה בעל-בית, למטבח. "אל תפריעי לעצמך, זלדה, נס-תדר לבד".

ד"ר נחום אריאלי, שזלדה היא דודתו, והמצוי הרבה בביתה, סיפר לי אחר כך כי רבים מאד ידידיה הקרובים של זלדה, ורבים מהם חברי קיבוצים, חילוניים.

הכירה מדורת —
 אך אין בכוחם להצילני מלילה ראשון
 בהרי ירושלים,
 לילה אינסופי שנטל מן הנשמה
 את תאוות הקנין —
 כאשר החושך המרהיב בלע הרים
 וחצרות, שיחים ואילנות,
 והסוסים פסעו על פני השמיים
 עם המזלות.

(בתור הילדות פרי חדש, "הכרמל האי נראה" עמ' 7.)

עליתי לארץ עם הורי מברית-המועצות בגיל 9 בערך. עבור לידה, שפתאום החליפה גוף בנוף, היתה זו פגישה עם יש מרהיב ומסוכן. בנוף שממנו באתי היו גוונים מתחלפים ברפזת ופה — בחיפה על הכרמל, ובירושלים — הלילה והיום היו אינסופיים. היום היה כולו אור-שמש מלא והלילה — חשיכה. ראו רק חושך וכוכבים, כאילו נוסעים בתוך ה"שמיים. לא היו אז הרבה בתים, לא היו רחובות, וירושלים נתגלתה כהמשך לשמיים. ההרגשה הראשונה — תהום שחורה, אחר כך כל לילה מקבל גוון אחר (זהו גם מבנה השיר המצוטט. י.ג.) בגודלה של השמש היה משהו מסוכן ומרהיב, כלילה.

כל פגישה היא פתיחות, והגודל הזה נטל מהארץ את האמי-ביציות. לא, אין זו פאסיביות — כי יש תנועת-נפש, ותנועת כוחות הנפש היא העיקר. לא אדם נטולי-יכולת ניצב נוכח היופי, אלא הרברים נראים פחות חשובים, לכן ניטלות האמי-ביציות.

הכירכה בשיר אינה דימוי ואינה שייכת לנוף ילדות רוס, לא "טרויקה" אלא כירכה בירושלים — הפגישה היא עם נופים ולא עם "אווירה".

כאשר אמות
 לעבור למהות אחרת —
 יברז הכרמל האיננה
 שהוא כולו שלי,
 כולו תמצית האושר,
 שמחטיו, אצטובוליו, פרחיו וענניו
 חקוקים בבשרי —
 מן הכרמל הנראה
 עם שדות האורנים שיוודת ליס.

(הכרמל" האי נראה" בית הפתיחה.)

ירושלים וחיה? בשתייהן חייתי בנעורי. אין מהן מקום נבחר על פני משנהו, בלא על מעוררות כוחות אחרים בנפש. הייתי על הכרמל בגיל הנעורים, ואחר כך הייתי בו תקופה נוספת. הכרמל נראה לי מעורר שמחה. שירי ירושלים אולי "עצובים" יותר, כי כך התגלגלו הדברים, לא מחמת ירוש-לים. ירושלים אינה "עצובה", אחר הוא ההבדל. על הכרמל נראה לי האדם חוטא אם הוא לא מאושר, בירושלים — אם אינו חי חיי אמת.

"ולדה", מספר נחום אריאלי, "היא בת דודה של הרבי מלובביץ. הם מתכתבים." והביקורת של הרבי מלובביץ על שירי זלדה היא שהינם "עצובים מדי".

חילוניות ואמונה

את מזכירה כי נאמר משום מה שבאתי מ"מאה שערים", וכי נוצר דימוי שזהו מקור תרבותי או דרך ראייתי. לא באתי מ"מאה שערים". בנעורי למדתי ב"סמינר למורות מזרחי". בתקופה בה למדתי הוענקה בסמינר השכלה הומא-ניסטית רחבה. למדנו הרבה גיאוגרפיה, היסטוריה ישראלית והיסטוריה כללית, ספרות עברית וספרות כללית. המחנכת שלי היתה פונית, זו שהקימה אחר-כך את "תיכון-חדש" בתל-אביב. ארנסט סימון היה מורי, פייבל מלצר היה מורי לספרות, ולמדנו ספרות באהבה ובידע. לימדה אותנו נחמה ליבוביץ, וגבי בארט. המורים היו טובים, ואהבנו את רובם.

גם התלמידות — שלא על פי המקובל כיום — רובן היו לא דתיות, ובהמשך חיהן רבות הלכו לקיבוצים, קיבוצים חילוניים. ידידי חיים היום בנען, בית השיטה, יפעת. הקשר עם חברותי נשאר עבורי שר-חיים. דרך בנות אלה היכרתי חברי קיבוצים נוספים, עימם אני מיוודת היום. (שנים ארוכות הופיעו משירי זלדה ב"דבר הפועלת" וב"מעלה", שבועון "הנוער העובד", לפני שנתפרסמה ברחבי הארץ ביזמת עזה צבי, שהעבירה משירי זלדה לבנימוץ תמוז עורך מדור "תרבות וספרות" ב"הארץ". ספריה ראו אור בהוצאת "הקיבוץ המאוחד".)

אולם רצייתי להדגיש, אומרת זלדה, כי הקשר עם "החילו-ניים" שבקיבוצים הוא אורגאני, ולא התחיל עם כתיבתי, ואינו מותנה בה. זהו קשר חזק, עוד מימי הנעורים, וללא תחושת ניגוד בינו לבין בית-הור, שהיה בית של אמונה. גם העובדה שכילדה קטנה הייתי ולמדתי ברוסיה הסוביי-טית, גם היא השפיעה עלי. יש לי יחס למקור הזה. — את שואלת על אמונה כהשקפת עולם? אמונה אינה סטאטית. תנועת הנפש היא מאד דינאמית — צער או שמחה מביאים אותי להשגה חדשה, השגה חדשה בין אדם לחברו, או ביני לבין דבר... הלא אין אמונה בה מדלג האדם על עצמו. השבת, היא יורדת אלי. שבת היא לא מימסד אם היא אמיתית.

הנפלא היא שהשמש, השבת המופלאה, כן נשתלת בלב. לקבל את השבת פתאום בתוך הלב הפראי — זה לא חוסר אונים, לא מצב של עמידה. אינני מקבלת את "הגזירה" הקיימת אצל היוונים. האדם בורא עולם מתוהו ובוהו כל יום מחדש. (ראה השיר "הדליקו נר" "פנאי" ע' 29)

להיפגש עם זלדה

יאירה גנוסר

אפשרויות האדם

ביום ביתה הקטן כה שומם
 בלא ידד, בלא חתן
 בלילה ישלוט בה אדון
 נעלה, נאמן.

כשתחלה — יחבנה,
 כשתנווע — ינשנה,
 כשתמות —
 יאמצנה אל ליבו חקר,
 בידיים של עפר.

(התופרת "פנאי" עמ' 21.)

השיר, כהרבה שירים נוספים, הוא שיר שמעבריו ערוכים להפליא יוצרים אשליות ומפריכים אותן. האם הרבית ללשט זהו שיר שכתבתי בצעירותי, באורח ספונטאני, לא ליטשתי אותו. היתה זו צעירה שהיכרתי מסביבתי הקרובה. לא, לא כתבתי בו על חיי בדירות ועצב. רצייתי להדגיש מה שראיתי, שאין אדם שאין לו אהב. אם איש אינו אוהב אותה, המוות אוהב אותה, גם לה יש מישוהו נאמן לה, אם חתן אין לה, יאהבנה המוות כחתן. הוא קרוב, בן משפחה.

מדברים על השתנות פתאומית — פתאום האדם נגלה כמשורר, כותב על התופרת, על הסנדלר, על עצמו, על אנשים שהוא מכיר. — הלא כלפי חוץ בלבד האדם הוא מורה, הוא פקיד, הוא סנדלר, היא תופרת. אין אדם שיגשים את כל מה שהוא יכול להיות, ורק כלפי חוץ הוא גמור כפקיד, כמורה, יש שקורא שבאיזה שהוא גילגול של חיי האיש מגשים עוד אפשרות אחת, והיא מעוררת השתאות בלב, כי הלא הסביבה רואה תמיד רק את החזית, והיא מעוררת השתאות בלב, כי הלא הסביבה רואה תמיד רק את החזית, ופתאום החזית שונה, וזה מפתיע את הסובבים, אבל הלא אדם אינו מגשים הכל. אפשרות אחת הוא מוכרח להגשים, אבל זו לא האפשרות היחידה שישנה לו, ואין זה מרוב מצוקה שהוא אינו מגשים אפשרויות, אלא מחמת עושר האפשרויות, אדם אינו יכול להיות דבר והיפוכו, אבל לרצות הוא רוצה גם זאת וגם אחרת. לא מפני שהאדם חסר-אונים, אלא מפני שלאדם ישנו כל כך הרבה אפשרויות. אפשרויות רבות בנו הם דברים שנשארים רק בגרעינים, ולא התפתחו לעצים, אין זו מיסכנות של האדם, אלא תוצאה עקב היותו בעל רצונות רבים. גם בהסנדלר ("שכני הפני-דלר" "פנאי" ע' 16) נרמזו האפשרויות שלא באו לכלל הגשמה, הוא דמות ממשית שהיכרתי, ובחנותו ראייתי

זלדה

אֶמְרֵתִי אֶל לְבִי:
 צְרִיף לְנֶהֱג כְּבוֹד בְּבְרוּשִׁים
 כִּי הִמָּה תִלְמִידֵי חֻכְמִים
 בְּדֶרֶךְ הַצְמַחִית,
 כִּי עֲוֹנִים הֵם לְרוּחַ הַקִּיצִית
 בְּרִגְשָׁה
 (פְּעָמִים נִדְמָה לִי שֵׁשׁ לָהֶם
 זָקָה לְמוֹסִיקָה)
 וּבְלִיל יָרַח
 כְּאֲשֶׁר הַשָּׁמַיִם הָיוּ בְּהִירִים
 רְאִיתִי עֲנָנִים נִשְׁאָיִם מֵעַל רִאשָׁם.

צְרִיף לְנֶהֱג כְּבוֹד בְּעֵצִים
 רְמֵי קוֹמָה,
 הִמָּה שְׁכֵנִי
 וְלוֹ הִיְתָה יְדֵי אֶרְכָּה יוֹתֵר
 הִיְתִי יְכוּלָּה לְגַעַת בְּפָרֵי יָרֵק
 וְעִגְלָגֶל
 כְּאֲשֶׁר אֲנִי עוֹמְדָת עַל הַגְּזוּזָטְרָה.

רמוזים לאשר לא התגשם בחייו. המראה שהיה בולט בחנותו, מצוי בכל אדם.

משורר אהוב

שאלתי את זלדה על דרכי כתיבתה, והיא השיבה שאין כתיבה "בחלל הריק", וכי בניגוד לדימוי של משוררת "נאי-בית", היא, כמוכח, למדה וקראה ספרות, לא רק עברית. (זלדה שולטת ברוסית) ושנים שימשה מורה לספרות, לימדה שירה ודיברה על ספרות, אך לכתוב, — תמיד כתבתי "בלי חו-קים".

יש שירים שנכתבים באורח ספונטאני, ללא תיקון, יש שאני מלטשת שורות. תאריכים אני לא זוכרת ולא מסמנת, לא תאריכי שירים, גם לא תאריכי חיים חיצוניים. השירים על אנשים הם על אנשים שהיכרתי — שיר על בית חינוך לעיוורים "בבית חינוך עיוורים הישן" ("פנאי" ע' 72) הוא שיר לו כתבתי כמה וכמה נסחים. למדתי עם הנערה העיוור-רת. סיפור ראשון שכתבתי היה על בית חינוך לעיוורים, זה היה כשהייתי בתיכון. לפני כמה שנים השמעתי ברדיו בתוכנית בה הוקראו יצירות ראשונות של יוצרים. לא זכרתי את הסיפור שלי, אבל כשהובא אלי לקריאה הופתעתי כמה, בכל זאת, קרוב הוא לדרך כתיבתי היום, לפרטים הנמסרים, למה שאני רואה היום. משוררים אהובים? הרבה. (הרושם הוא שזלדה נימנעת מלמתוח ביקורת. דבר-שבת תשמע מפייה. הסתייגות — כמעט שלא תשמע.) משורר אהוב במיוחד? כן. אברהם בן-יצחק. איני זוכרת מתי, אך קיבלתי פעם את ספר שיריו. לקרוא את שיריו — היה זה כאילו הבוקר פתח את פיו ודיבר. רוד פוגל? שירי פוגל יפים, מעניינים. ואילו אברהם בן-יצחק — שיריו הם כמו נס. כאילו הבוקר פתח פתאום את פיו. לא רק שיר — מנסחת זלדה — אולי כל שיחה היא נס.

המובאות שצוטטו מתוך השירים אינם "עדות" או "הוכחה" כלשהי. קטעי השירים שימשו נקודת-מוצא לחלקי השיחה, ובקשר זה הם מצוטטים. ניתן היה לצטט שורות אחרות במקומן, ללא שינוי בשלושת מוקדי השיחה: הבוחן הכפול של אמינות השיר; חומרי נוף הארץ; חומרי הנוף-האנושי. הבוחן הכפול: זלדה חוזרת ומדגישה שתי נקודות-תצפית בתפיסתה את שיריה שלה, בלא תחושת עימות ביניהן: אחד — קיומן הממשי של הדמויות המעוצבות. מאידך — מצביעה זלדה על תנועת-הנפש כעל מקומה האמיתי של ההתרחשות. כך נוצר מעין בוחן כפול של אמינות השיר: היות חומרי עובדה בעולם הניגולות, וקיומה הדראמטי של המציאות בתנועת כוחות הנפש.

חומרי נוף הארץ: אופייני לשירי זלדה השימוש הרב בחומרי נוף הארץ. הפעילות הנפשית מתרחשת בתוך הנוף ובצמידות לנוף קונקרטי של עץ לפרטיו, בית מגורים, מקומות בירוש-לים ובכרמל החיפאי, ותנועת השמש ותנועות הלילה. חומרי הנוף האנושי: מקובל עלינו כי במקוד השירה הלירית מצוי 'אני', 'אני — לירי'. (לשוא נתאמץ להסביר את ההבדל בין האני הלירי לבין כותב השיר). אותו אני-לירי מופיע בכמה וכמה משירי זלדה כנסיון לתפוס מהות ומצבים של דמויות מחוצה לה. בדרך כלל דמויות של אנשים "קטנים" "אנטי גיבורים". אפיון זה בולט בספרה הראשון "פנאי", בו לוקטו שירים משנות כתיבה רבות. את הרשם הכללי מן הפגישה ניתן לדמות כרגיעה של כיכר-עצים אנגולה, המרכזת צומת-רחובות: ניגודים דדא-מטיים, ללא תחושת ניגוד.

נחום אריאלי מספר כי זלדה מתייחסת בהעדר ניגוד גם לשני נושאים המקובלים עלינו כמעוררי מחלוקת בין חסי-דיהם: קומוניזם וחסידות. "קשה להתווכח איתה על שני הנושאים. לזלדה, שאינה נוחה לכעוס, יש סימפטיה רבה הן לחסידות והן לרוסיה הבולשביקית".

אין זלדה מקבלת את מה שנראה היה לי כעולה משיריה: אדם קטן, נטול יכולת, מול צומת כוחות גדולים שמעבר לו: גבוה ותהומי: הלילת שמיים וקירבת פיי-תהום, כלשון שיריה, יחס אמביוולנטי למוות, החורג מן התפיסה המערבית המקובלת של המוות.

עדות מעניינת על זלדה בנעוריה העידה אשה דתית המת-גוררת עד היום בשכונת "כרם אברהם" בה הייתה זלדה שנים רבות. אשה זו למדה עם זלדה בנעוריה ב"סמינר למורות מזרחי". גם היא כולדה נמנעת מתאריכים, אך מזכירה שבאותה תקופה היו מאורעות תרפת-תרפת (1928/9). היא מדברת על זלדה כעל נערה מתבודדת, שנערכה מאוד על ידי סביבתה הקרובה, עם שהיתה "נבר-לת", בלשון חברתה ללימודים המצטטת: "רקמה את חזו-נותיה בפינה נידחת".

זלדה שניאורסון, בת הרב, נערכה על ידי סביבתה כ"בת גדולים", בת יחידה, ש"אינה נוטה להתיידד" אך "ענווה באמת", "נקיה מלשון הרע" "מסוגרת". "היא לא הצטיינה כעקרת-בית, את הבית ניהלה אמה הרבנית, שזלדה היתה קשורה אליה מאד". "אולי לא כדאי לספר זאת", חוששת האשה פן יפגע הדבר. "בכל מקום בביתה היו ניירות, והיא לא הרשתה לסדרם" — מספרת האשה על זלדה הבוגרת. — על השיר "הבית הישן" הפותח את הספר "פנאי" נאמר: "הא, הלא זה הבית ברחוב "צפניה". "איך אפשר בכלל להבין את השיר בלי להכיר את הבית?" — מה אמרתם זה לזה כאשר נודע לכם שזלדה משוררת? — האם הופ-תעתם? "לא!" משיבה האשה בהחלטיות. "סוף סוף זה התפקע" "היא היתה מלאה", זה מה שאמרנו. "ידענו שהיא מתבודדת, בעלת שאר רוח"